

הסוגיא החמישית: 'מנורה' (נב ע"ב)

ארבעה סולמות כו'.

[1] תנא: גובהה של מנורה חמשים אמה.

ברייתא

מסורת התלמוד

[1] השו"י ירושלמי סוכה ה ב, נה ע"ב.

תקציר

לפי משנה סוכה ה ב הודלקו ארבע מנורות בעזרה בשעת שמחת בית השואבה. סוגיא זו היא כולה ברייתא קצרה ולפיה היה גובה המנורות הללו חמישים אמה. הניתוח עוסק במוצא של המסורת הזאת ומסורת אחרת, המובאת בירושלמי סוכה ה ב, נה ע"ב, ולפיה היו המנורות בגובה מאה אמה ועמדו דרך נס.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנה סוכה ה ב, המתארת את שמחת בית השואבה בעזרת הנשים שבמקדש,

...מנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהן, וארבע סולמות לכל אחד ואחד. וארבעה ילדים מפרחי כהונה ובידיהם כדים של שמן של מאה ועשרים לוג, שהן מטילין לכל ספל וספל.

לפי הסוגיא שלנו, שכל כולה ברייתא בת חמש מילים,¹ גובה המנורות הללו היה חמישים אמה. אף בירושלמי סוכה ה ב, נה ע"ב, מצאנו התייחסות לגובה המנורות:

ומנורות של זהב היו שם.

בר קפרא אמר: וגובהן מאה אמה.

והא תני כל דתלי מאה אמיין בעי בסיס תלתין ותלת, סולמא מיכא תלתן ותלת וסולמא מיכא תלתין ותלת, והתני כל העזרה לא היתה אלא אורך מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה ושלושים וחמש!

אשכח תני: מקומן מעשה ניסים היו.

בר קפרא הוא דמות מעבר בין תקופת התנאים ותקופת האמוראים, והן בירושלמי הן בבבלי מובאים רבים ממאמריו בלשון "תני בר קפרא", כך שניתן לראות בברייתא שלנו ובדברי בר קפרא ברייתות החלוקות בעניין גובה המנורות.² לפי המסורת של בר קפרא היו המנורות של שמחת בית השואבה של מאה אמה, והירושלמי קובע שלא היה מקום בעזרה³ להעמידן על בסיסהן וסולמותיהן, והן עמדו שם רק בדרך נס.⁴

והנה מצאנו במקום אחר ברייתא המובאת בלשון "תני בר קפרא" וברייתא אחרת החלוקה עליה בעניין הקשור בגובה, וגם שם בר קפרא שונה "מאה אמה" ואילו רבי חייא שונה "ארבעים חמשים אמה". במשנה עירובין א א שנינו: "מבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה ימעט. רבי יהודה אומר אינו צריך". בירושלמי שם, עירובין א א, יח ע"ב:

מבוי שהוא גבוה מעשרים כו'.

רבי יוסה אמר לה סתם, רבי אחא בשם רב: רבנן ילפין לה מפתחו של היכל ורבי יודה יליף לה מפתח האולם.

1 על אופיין של הברייתות המובאות בבבלי בלשון "תנא" ראו י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ס, עמ' 1291-1294.
2 ראו אפשטיין, שם, עמ' 1291; והשוו לעיל, פרק ד, סוגיא ט, 'אסרו חג', עיוני הפירוש לפיסקאות [1-2].
3 אף על פי ששמחת בית השואבה התקיימה בעזרת הנשים, הנתונים בקשר למידות העזרה שבירושלמי מתייחסים לעזרת ישראל ועזרת כהנים. נראה שלפי בעל פני משה על אתר, ד"ה והא תני, המנורות מוקמו בעזרת הנשים, והנתון הרלוונטי מן הדיון שבירושלמי הוא רק נתון הרוחב, מאה שלושים וחמש אמה, שהוא זהה בעזרת הנשים ובעזרת האחרות. אך יותר נראה כדעת קרבן העדה על אתר, ד"ה כל העזרה, הממקם את המנורות בעזרת הכהנים ובעזרת ישראל. לפי זה נראה שהמנורות הגבוהות שבעזרת הכהנים ובעזרת ישראל האירו את עזרת הנשים כשם שהאירו את כל חצרות ירושלים: התאורה הייתה בעזרת הכהנים ובעזרת ישראל; כלי הזמר הועמדו לפני התאורה, על חמש עשרה המעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת הנשים, והעם עמד וחגג בעזרת הנשים ובגזוטרטא שלה.
4 אפשר שבירושלמי הביאו את המספר של בר קפרא, מאה אמה, משום שהוא מופלג יותר, אך נאלצו להעמיד את העניין על דרך נס, שכן לא היה מקום בעזרה למנורות בגובה זה על בסיסהן וסולמותיהן, ואפשר שבבבלי הכירו את הדיון שבירושלמי, ומכיוון שלא רצו לסמוך על הנס הביאו במקום הנתון מאה אמה את הברייתא של רבי חייא, "גובהה של מנורה חמשים אמה".

אם מפתח האולם דיינו ארבעים אמה, דתנינן תמן פתח האולם גבוה ארבעים אמה ורוחב עשרים אמה – תני רבי חייה: אפילו ארבעים חמשים אמה, תני בר קפרא: אפילו מאה אמה!

אמר רבי אבין: רבי יודה כדעתיה ורבנן כדעתהון, דתנינן תמן: וכן גשרים המפולשין מטלטלין תחתיהן בשבת דברי רבי יודה, וחכמים אוסרין. היך מה דתימר תמן את רואה את המלתירה כילו יורדת וסותמת, אף הכא את רואה את התיקרה כילו יורדת וסותמת.

היא דעתיה דרבי יודה בסוכה היא דעתיה במבוי היא דעתהון דרבנן בסוכה היא דעתהון במבוי.

רבי יוסה ורבי אחא בשם רב מסבירים שהחכמים לומדים את הגובה המרבי של המבוי מפתח ההיכל שהיה עשרים אמה, ורבי יהודה לומד מפתח אולם הכניסה להיכל שהיה בגובה ארבעים אמה. אך מקשים על כך מן הברייתות של רבי חייה ובר קפרא שהסבירו שלשיטת רבי יהודה גובה המבוי יכול להיות למעלה מארבעים אמה – לפי הברייתא של רבי חייה עד ארבעים או חמישים אמה, ולפי הברייתא של בר קפרא עד מאה אמה. לכן מציע רבי אבין שנחלקו בעניין אחר: לרבי יהודה אנשים יכולים להכיר במלתירות (= יציעים) גבוהים, כגון אלו שעל גבי גשרים, וניתן לראות אותם כאילו הם יורדים וסותמים, והוא הדין למפתנים גבוהים ותקרות גבוהות. כיוצא בזה מצאנו במקבילה בבבלי עירובין ב ע"א – ג ע"א:

אמר רב יהודה אמר רב: חכמים לא למדוה אלא מפתחו של היכל, ורבי יהודה לא למדה אלא מפתחו של אולם. דתנן: פתחו של היכל גבהו עשרים אמה ורחבו עשר אמות, ושל אולם גבהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמות... ואכתי, רבי יהודה מפתחו של אולם גמר? והתניא: מבוי שהוא גבוה מעשרים אמה – ימעט, ורבי יהודה מכשיר עד ארבעים וחמשים אמה. ותני בר קפרא: עד מאה. בשלמא לבר קפרא – גוזמא, אלא לרב יהודה מאי גוזמא? בשלמא לרבי יהודה, ארבעים – גמר מפתחו של אולם, אלא חמשים מנא ליה? – אמר רב חסדא: הא מתניתא אטעיתיה לרב, דתניא: מבוי שהוא גבוה מעשרים אמה, יותר מפתחו של היכל ימעט. הוא סבר: מדרבנן מפתחו של היכל גמרי, רבי יהודה – מפתחו של אולם גמר. ולא היא, רבי יהודה מפתחא דמלכין גמר... רב נחמן בר יצחק אמר... משום היכרא, והאי דקתני יתר מפתחו של היכל סימנא בעלמא... גבי סוכה נמי בהיכרא פליגי. איפלוגי בתרתי למה לי? צריכא...

לפי שני התלמודים, כשם שנחלקו רבי יהודה וחכמים במבוי, כך נחלקו בגובה הסוכה. נמצינו למדים שלפי הברייתא של רבי חייה, רבי יהודה סבור שהעין שולטת במבוי ובסוכה בגובה ארבעים או חמישים אמה, ואילו לפי הברייתא של בר קפרא העין שולטת אפילו מאה אמה. והנה מצאנו שכשם שהגבילו חכמים את גובה המבוי והסוכה משום שאין העין שולטת בגבהים, כך הגבילו את הגובה של נר חנוכה: "אמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום: נר של חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה – פסולה, כסוכה וכמבוי". אך לרבי יהודה מן הסתם העין שולטת גם בנר הגבוה ארבעים או חמישים אמה לרבי חייה, או אפילו מאה אמה לבר קפרא. דומה, אפוא, שכאשר ביקשו להפליג בתיאור גובה המנורות של שמחת בית השואבה נזוהרו מלהפליג מעבר לגבהים שכבר צוינו כגבהים מקסימליים שבהם שולטת העין לרבי יהודה, ולכן נשתמרו הדברים בשתי גירסאות, גירסת בר קפרא שבירושלמי וגירסת רבי חייה, המובאת בלשון "תנא" סתם, שבבבלי. אפשר שכשם ששנו רבי חייה ובר קפרא ברייתות בקשר לגובה המבוי לרבי יהודה, כך שנו ברייתות בקשר למנורות הזוהב שבשמחת בית השואבה, מר כדאית ליה ומר כדאית ליה,⁵ ואפשר שהברייתות נשנו רק בהקשר אחד, והועברו להקשר השני.⁶

5 יצוין שבכ"י לונדון בסוגיא שלנו הגירסא היא "תנא: גובהה של מנורה חמש עשרה אמה". כ"י מינכן 95 אמנם גורס כאן "חמשים אמה", כשאר העדים, אך בסוגיא הבאה הוא מציין שהסולמות היו זקופים חמש עשרה אמה, על פי גירסת כ"י לונדון כאן, והעניין צריך עיון. על כל פנים, ניכר שגירסא זו משנית היא לעומת הגירסא "חמשים אמה" המתועדת בכל שאר העדים, וקרוב לומר שמדובר בניסיון מודע למתן את ההפלגה שבתיאור.

6 ואם כן הדבר, ייתכן מאוד שיסוד המספרים הללו בהקשר שלנו דווקא. שהרי רבי יהודה קבע שאין צורך למעט מבוי או סוכה שהם למעלה מעשרים אמה, ואין טעם כלל להגביל את דבריו, ואף המספרים של רבי חייה ובר קפרא שם נראים לאו דווקא, שכן רבי חייה מציין טווח של ארבעים-חמישים אמה, ולא מספר ספציפי, וכבר הבבלי קבע שמאה האמה של בר קפרא גוזמא דן. נקיטה במספרים הללו דווקא סבירה יותר אם נניח שכבר שנו אותם חכמים שגורם כלשהו אכן נבנה לגובה חמישים אמה או מאה אמה, ואף על פי כן שלטה בו העין.

אך מה ראו רבי חייא ובר קפרא, או אלו שהסבו את הנתונים שלהם בקשר לגובה המבוי לרבי יהודה לעניין מנורות שמחת בית השואבה, לייחס למנורות הללו גובה מופלג?⁷ כמה תשובות בדבר:

1. המגמה להפליג בתיאורי שמחת בית השואבה ניכרת כבר במשנה עצמה, בנתונים כגון "מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו" (משנה א), "כדים של שמן של מאה ועשרים לוג"⁸ (משנה ב) ו"כלי שיר בלא מספר" (משנה ד).
2. תיאור הסולמות שבברייתא שלנו מזמין ספקולציה באשר לגובה. כפי שנראה בסוגיא הבאה, תיאור פרחי הכהונה הקטנים העולים בסולמות גבוהים עם כדי שמן גדולים מאוד הצית את הדמיון ונתפס כמעשה גבורה, ומידע באשר לגובה שאליו טיפסו הילדים הקטנים עם כדי השמן הכבדים מספק נתון נוסף בהקשר זה.
3. הנתון באשר לגובה המופלג של המנורות מסייע לתרץ קושי פרשני. לפי משנה ג להלן, "לא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה". אם אכן האירו המנורות הללו את ירושלים כולה עלינו להניח שהמנורות היו גבוהות מחומות הר הבית, שהרי אלמלא כן היו החומות מסתירות את האור ומונעות ממנו להאיר את ירושלים כולה. לפי משנה מידות ב ד היו כל כותלי הר הבית גבוהים (חוץ מהכותל המזרחי, שפונה לכיוון הר הזיתים, ולא לכיוון חצרות הבתים שבירושלים). אף על פי שלא ניתן שיעור לגובה זה, לפי משנה ג שם היה גובה הפתחים והשערים שבכתלים הללו עשרים אמה, ומכאן שהכתלים עצמם היו הרבה יותר גבוהים. והנה יוסף בן מתתיהו מספר שעמודי הסטווים המקורים שהקיפו את הר הבית היו בגובה חמישים רגל או עשרים וחמש אמה,⁹ אך העמודים המרכזיים שבסטיו המלכותי שבדרום, שקבעו את גובה השיא של התקרה שלו, היו בגובה כפול מזה,¹⁰ דהיינו חמישים אמה. אם כן הדבר, אפשר שגובה המנורות נקבע על פי גובה הסטווים שמסביב להר הבית, שהרי כדי להאיר את חצרות ירושלים על המנורות הללו להיות גבוהות מן הסטיו המקיף את הר הבית שהיה ברובו גבוה עשרים וחמש אמה ובדרום גבוה חמישים אמה.

7 מנורת שבעת הקנים, לשם השוואה, הייתה בגובה שמונה עשר טפחים לפי שמואל בבלי מנחות כח ע"ב, דהיינו אמה וחצי בלבד.

8 שילוב הנתון הזה עם הנתון שבסוגיא שלנו משמש בסוגיא הבאה, 'פרחי כהונה', כדי לספר בשבחם של פרחי הכהונה שהעלו את הכדים הללו בסולמות לגובה זה; עיינו שם.

9 יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים, 190; לפי דברי יוסף בקדמוניות טו, 415, הם היו בגובה חמישים רגל.

10 קדמוניות, שם.